International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

इंदिरा संताच्या काव्यातील पर्यावरण

डॉ. भारती खापेकर
सहयोगी प्राध्यापक
धनवटे नॅशनल कॉलेज
नागपूर

प्रास्ता वक

एक वसावे शतक हे वज्ञान आ ण संगणकाचे युग आहे. हे युग जरी यंत्राचे असले तरी माणसाचा आ ण निसर्गाचा, पर्यावरणाचा जवळचा संबंध आहे."व्यक्ती आ ण समाज समष्टी- वश्व' या पातळीवर पर्यावरणाचे असे प्रश्न माणसाला भेडसावत आहे"[1]. व पृथ्वीचा समतोल ढासळत असून निसर्ग चक्र बदलत आहे. माणसाने वज्ञानाची प्रगती तर केली पण निसर्गावर वजय मळवण्याचा प्रयत्न करीत असताना पर्यावरण समस्या त्याला जाणवू लागल्या आहेत.

माणूस सामुहिक जीवन जगतो त्यातून संस्कृती निर्माण होते.माणसाच्या संस्कृतीचा साक्षिदार असतो. निसर्गातील पर्यावरण मानवी जीवनातील व वध प्रथा,रूढी,परंपरा,भाषा यांचा जवळचा संबंध आहे. अनुभव प्रकटीकरणाचे माध्यम भाषा असते, भाषेतून साहित्याची नि र्मती करतो.अनेक कलांची नि र्मती मानवाने केली आहे.तसेच साहित्याची नि र्मती मानवाने केली आहे. " सर्व कला त्या त्या भौगो लक पर्यावारणातून अ भव्यक्त झाल्या आहेत आ ण साहित्य हि महत्वाची 'शब्दकला' आहे. निसर्गाच्या अवकाशात लेखक कलाकृतीच्या रूपाने आपल्या भा षक अवकाश = करीत असतो आ ण अशा अवकाशाचा प्रमुख

घटक आ ण अपरिहार्य अ भव्यक्ती म्हणजे निसर्गाची पर्यावरणात्मक उपस्थिती होय"[2]. इंदिरा संतांची क वता हि निसर्गातून निर्माण झाली आहे.

पर्यावरण आ ण साहित्य :

जगामध्ये आज पर्यावरणाला खूप महत्व प्राप्त झाले आहे. अलीकडे पर्यावरण हा जिव्हाळ्याचा वषय आहे. सध्या तरी आ र्थक पर्यावरण, सामाजिक पर्यावरण या संज्ञा प्रच लत आहेत. "सर्वसाधारण पर्यावरण म्हणजे सभोवतालची परिस्थिती असे असले तरी उत्पत्ती शास्त्राच्या दृष्टीने पर्यावरण म्हणजे पृथ्वीवरील व शष्ट भागाशी निगडीत असलेली सभोवतालची परिस्थिती होय. Environ म्हणजे to surround या मूळ फ्रेन्च भाषेतील शब्दांपासून Environment असा इंग्रजी शब्द प्रच लत आला आहे. यालाच मराठी भाषेत पर्यावरण म्हणतात"[3].

पर्यावरणा वषयी व्याख्या :

बनार्ड नोबेल -सजीवांचे पृथ्वीवरील अस्तित्व निसर्ग नियमांशी बद्ध अशा संतु लत परीसंस्थावर अवलंबून आहे म्हणून नोबेल यांच्या मते " पर्यावरण शास्त्र म्हणजे व वध परिसंस्था प्रणालीचे परस्पर संबंधातील संतुलन मुलतत्वाचे शास्त्रीय अध्ययन होय"[4].

डॅनियल डी चराग यांच्या मते "पर्यावरण हे जै वक अजै वक घटक व त्याचे पर्यावरण व वशेषकरून त्या घटकातील परस्पर क्रयांच्या अभ्यासाचे शास्त्र होय"[5]. आज पर्यावरणाच्या अतिरेकी हस्तक्षेपामुळे पर्यावरणाचे संतुलन बिघडत आहे. पर्यावरणा वषयी जॅकी स्मिथ "म्हणतात सजीवाने अनुभवलेल्या प्राकृतिक रासायनिक व जै वक परिस्थितीची गोळाबेरीज म्हणजे पर्यावरण त्यात हवामान,

मृदा ,जल,प्रकाश,आसपासच्या वनस्पती, सजीवांच्या स्वतःच्या जातीचे अन्य सदस्य तसेच इतर सजीव जातीचे सदस्य याचा समावेश होतो. पर्यावरणाची स्थिती दिवसाची वेळ ऋतू हवास्थिती व अन्य घटकानुसार बदलते"[6].

"आपल्या आजूबाजूला असलेल्या डोंगरदऱ्याचे, पर्वत शखरांचे, पर्वत रांगाचे मैदानी आ ण पठारी प्रदेशाचे प्रत्येकाला आकर्षण असते.इतक्या मोठ्या प्रमाणात हि भूरूपे कशी तयार झाली असावीत लाखो करोडो वर्ष ती या भूपृष्ठावर कशी टिकून राहतात. अनेक प्रश्न अनेकांच्या मनात असतात"[7].

अशा प्रकारे मानवी जीवनाचा आ ण पर्यावरणाचा जवळचा संबंध आहे.

इंदिरासंताच्या काव्यातील पर्यावरण :

इंदिरा संतांच्या क वतेत निसर्गातील व वध छटांचे चत्रण येते. बालकवीच्या निसर्ग क वतेपेक्षा हि क वता वेगळी आहे,त्याच्या क वतेत निसर्गाचे चत्रण येते ते भावजीवनातील अनुभव व्यक्त करण्यासाठी या प्रेमवेड्या का वयत्रीचा पंडच मुळी निसर्गासक्त आहे.म्हणूनच त्याच्या प्रत्येक भावनांची अ भव्यक्ती निसर्ग प्रतिमांच्याद्व्यारे व्यक्त होताना दिसते. निसर्ग हा त्यांच्या भाव वश्वाचा अ वभाज्य घटक बनलेला आहे म्हणून त्यांच्या क वतेत निसर्गाला निसर्गातील पर्यावरणाला वशेष स्थान आहे.

इंदिरा संताचे 'सहवास ,झेला,मेंदी ,मृगजळ,रंगबावरी,बाहुल्या,गर्भरेशिम , चत्कळा,वसंकुसुम ,निराकार' या सर्व काव्यसंग्रहातील क वता निसर्गप्रतिमेच्या माध्यमातून साकार झालेल्या आहेत.

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

त्यांच्या क वतांची या प्रेमक वता या निसर्गक वता अशी कप्पेवार वभागणी आपल्याला करता येत नाही कारण त्यांच्या क वतेत प्रेमभावना हि निसर्ग प्रतिमांच्या माध्यमातून प्रकर्षाने आ ण समर्थपणे अ वष्कृत होत गेलेली आहे. आपल्या भाव जीवनातील करून अनुभव व्यक्त करण्याकरिता त्या निसर्गाशी एकरूप होतात. या प्रेमवेड्या का वयात्रीचा पंडच मुळात निसर्गसक्त असून आपण स्वतः मृण्मयी असल्याची जाणीवही त्यांना आहे. “इंदिराबाईनी निसर्ग क वता अशी लहिलेली नाही परंतु त्यांच्या क वतेत निसर्गाला व पर्यावरणाला वशेष स्थान आहे. त्यांच्या जवळजवळ प्रत्येक क वतेत निसर्गाशी समरस झालेल्या त्यांच्या मनाचे खरे सांगायचे म्हणजे त्यांच्या मनोवृत्तीत समरस झालेल्या निसर्गाचे चत्र पहावयास मळते.ज्या व वध भाव स्थितीचे चत्र इंदिरा संताची क वता रेखाटू पाहते त्या भाव स्थितीचा निसर्गाशी होणारा संवाद वा वसंवाद क वतेतून अपरिहार्यपणे व्यक्त होत असतो”[8]. आ ण “बाह्य वश्वाच्या संबंधाची जाणीव मालवून टाकून भाववृत्तीची एकाग्रता आ ण एकांतता साधली जाण्यात निसर्ग त्यांना सहाय्यभूत होतो. भाव वृत्तीच्या या एकाग्रतेतून व एकांतेतून निर्माण झालेली एक वेगळी लय त्यांच्या क वतेतून सर्वत्र खेळत राहते”[9].

निसर्गातील सुक्ष्मतीसूक्ष्म वशेष त्यांच्या भाव वृत्तीतून साकार होऊन काव्यरूप घेतात. सूर्योदयापूर्वी कौदटलेले नभ, चंद्र, चांदणे, हळुवार ओघळणारी प्राजक्ताची फुले, ग्रीष्माची नाजूक टोपली, मत केवडा, दुपारचे वर्णन चमणी पाखर, खारा वारा, सागर असे कती तरी निसर्ग दृश्ये त्यांच्या काव्यात समर्पकपणे होतात. वा. ल. कुलकर्णी म्हणतात, “ऊन, पाऊस, चांदणे, झंझावात मध्यरात्र, दुपार सागर,

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

नक्षत्रफुले यातील प्रत्येकाच्या ठिकाणी व शष्ट भाव स्थितीवर प्रकाश टाकण्याचे सामर्थ्य आहे".

निसर्ग प्रतिमा हा इंदिरा संताच्या काव्याचा लक्षणीय वशेष आहे. त्याच्या जीवनातील सुख दुखाच्या आसक्ती-अनासक्तीच्या सर्व प्रकारच्या भावना निसर्ग प्रतिमेच्या माध्यमातून समर्थपणे अ भव्यक्त होत गेलेल्या आढळतात. इंदिरा संताच्या भावभावना निसर्ग प्रतिमांच्या ओठांनी बोलतात. प्रेमानुभव अ भव्यत्क करण्यासाठी तर इंदिराबाई निसर्ग प्रतिमांशी वलक्षण एकरूप झालेल्या असून त्यातूनच त्यांची क वता फुलत गेली आहे. निसर्ग हा इंदिरा बाईच्या सुख दु :खाचा साक्षिदार आहे. त्याच्या उत्फुल्लप्रेमानुभवाच्याअ ववकरणात जसा निसर्ग आहे तसेच पतीनिधनानंतरच्या आ वष्काराच्याहांकारातही निसर्ग आहे. इंदिरा संताच्या क वतेत निसर्ग प्रतिमांचा चर्चा करताना माधव आचवल म्हणतात, "बाईचे सारे प्रतिमा वश्व निसर्ग रूपातून घेतलेले आहे. त्यांच्या निसर्गाशी अखंड संवाद चालतो. मानवाच्या वश्वातून एकट्या पडलेल्या व सतत एकटेपणाची जाणीव वाहणाऱ्या व्यक्तिमत्वाला निसर्गातून प्रकट होणाऱ्या सातत्याची अखंडपनाची जाणीव सादर घालीत असावी"[11].

इंदिरा संताच्या 'स्नेहाकर्षण' या क वतेत स्वतःचे प्रेमस्थान त्यांनी व्यक्त केले आहे. तसेच त्यांनी 'प्राजक्ताची फुलाची' प्रतिमा वापरली आहे. 'केव्हापासून' या क वतेतून प्रेम व्यक्त करताना निसर्ग त्यांच्या भाववृत्तीत येतो.

'स्नेहाकर्षण' या क वतेत निसर्ग त्यांच्या भाव वृत्तीत दाटून आलेला दिसतो त्या म्हणतात,

मन भारावले तसे माझे

सूर्योदयापूर्वी नभ कोंदाटते

आ णक हसते त्याच वेळी

तसेच हृदयी काहीसे दाटले

तरीही दाटले गोड काही

(स्नेहाकर्षण पृ. २)

अशा मधुर काव्यपंक्ती निसर्ग आ ण इंदिरा संताची भाववृत्ती कशा एकजीव होवून प्रगटल्या आहेत व त्यांच्या नातेसंबंधाच्या गोफ कती पक्का आ ण सुंदर आहे याचा प्रत्यय येतो.

या निसर्गवेड्या क वयत्रीने आपल्या प्रीतीचे सुकुमारपण व्यक्त करताना योजलेली रानफुलांची प्रतिमा मनोवेधक तर आहेच सोबत तितकीच अर्थपूर्ण हि आहे. निसर्ग प्रतिमांच्या द्वारे क वयत्रीने अ भव्यक्त केलेल्या प्रीतीभावनेच्या व वध छटांचे वर्णन मनोवेधक आहे. 'लाजाळूचे झाड', 'निर्झाराची झुळझुळ', 'रानातले फुल' अशा बहारदार व अर्थपूर्ण निसर्ग प्रतिमा त्यांच्या क वतेतून योजल्या आहेत.

मुग्ध मूक प्रीत माझी

निर्झाराची झुळझुळ

नको पाहू उलगून

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

अस्फुटसे तिचे बोल

(‘माझी प्रीत’ शेला पृ. ६)

यामध्ये झुळझुळ वाहणाऱ्या निर्झाराची प्रतिमा चित्रित झाली आहे.

‘आई’ या क वतेच्या सुरुवातीलाच कळी हि निसर्ग प्रतिमा आली आहे. त्या म्हणतात

कळ्या माझ्या आनंदाच्या

साठ वल्या माझ्याकड

फुलवाया तुझ्यापुढे

(आई शेला पृ. ३)

शब्दाशब्दातून इंदिरा बाईचे कोमल शुक्ष्म भाव वश्व निसर्गप्रतीमांच्या द्वारे प्रकट होत असते.

म्हणून असे म्हणावे लागते निसर्गाच्या लाडीवाडपनातून त्यांचे आयुष्य

धगधगते जीवन हे

धरून असते ओंजळीत

आले मी कुठून कशी....

आले मी हेच फक्त

('आले मी'मेंदी पृ. ६८)

त्यांची ' शेला ' हि क वता तर निसर्ग सौदर्याने नटलेली आहे. बालकवींच्या सृष्टीप्रमाणे इंदिरासंतांचीही निसर्ग सृष्टी त्यांच्या भाव वश्वाशी एकरूप झाले आहे.

निर्मळ निर्भर वातावरणी

धुके तरंगे धूसर धुसर

झगमगते अन नक्षी त्यावर

सोनेरी करणांची सुंदर

(शेला पृ.९)

यामध्ये तरंगणारे धुक्यात मसळणारी सोनेरी करणांची नक्षी हे निसर्ग वर्णन बाईच्या शब्द रूपातून निर्माण होतात. कार्तिक महिन्यातील गुलाबी थंडी, हवाहवासा वाटणारा उबदार स्पर्श आ ण नव्या उमलत्या बुचफुलांचा सुगंध हा तर मृच्छकटिक नाटकातील सौदंर्याचा उपासक असलेला चारूदत आ ण वसंतसेना याचीच आठवण करून देतो. या ठिकाणी हळुवारपणे इंदिरा संतानी निसर्ग व प्रीतीचे चत्रण साकार केले आहे.

चारुदत्त हा कोण कोठुनी

अंगावरला फेकीत झेला

वसंतसेना वसुंधरेने

झेलून तो हृदयाशी धरला

(शेला पृ.९)

इंदिरा संतानी मृणमी या क वतेमध्ये मातीशी नाते सां गतले आहे. माझ्या रक्तात मातीची ओढ आहे. मातीचे ताजेपण माझ्या हृदयात आहे. वेगवेगळ्या ऋतूमानात बदलणारे निसर्गाचे चक्र पाहून त्या मोहित होतात पण अतिसुखद क्षणीही मृतपतीची आठवण त्यांना येते. त्या म्हणतात

रक्तामध्ये ओढ मातीची

मनास मातीचे ताजेपण

मातीतून मी आले वरती

मातीचे मम अधुरे जीवन

(मृण्मयी मेंदी पृ.३९)

सुरुवातीला स्वतः ला 'मृण्मयी' म्हण वणारी हि क वयत्री अ वरत कोसळणाऱ्या पावसाच्या धारांशी एकरूप होते. या भावानुभूतीचा उल्लेख ती स्नानसमाधी असा करते. हेमंताचे उबदार वातावरण यासाठी झेला हि प्रतिमा योजये व म्हणते

वसंतातले फुलाफुलांचे

छापील उंची पातळ ल्यावे

ग्रीष्माची नाजूक टोपली

उदवावा कचभार तिच्यावर

जर्द वजेचा मत केवडा

तिरकस माळावा वेणीवर

(मृण्मयी मेदी पृ.३९)

वसंत ऋतूतील रंगीबेरंगी फुले पाहून का वयात्रीला आठवते ते उच्ची छापील पातळ, ग्रीष्म ऋतू हा दाहक नकोसा वाटणारा असतो पण क वयत्री मात्र ग्रीष्म ऋतुतही प्रसन्न आहे. त्या ग्रीष्मासाठी ती सुंदर प्रतिमा योजते. ग्रीष्माला उद जाळण्याची नाजूक टोपली म्हणते. आकाशातील वीज क वयत्रीला मत्त केवडा वाटतो.

इंदिरा संताच्या काव्यातील निसर्ग हा जिवंत वाटतो. प्रेम आ ण निसर्ग याचा मलाप इंदिरा बाई करतात. सफल प्रेमाचे चत्रण करताना त्या पौ र्णमेच्या चंद्राची उपमा वापरतात. प्रयकराचा सहवास झरी झरी चांदण्या सारखा आहे याचे वर्णन करताना त्या म्हणतात

आठवते प्रेम तुझे

पूर्ण चंद्र पौ र्णमेचे

तसा तुझा सहवास

झरी झरी चांदण्याचा

(चंद्रकोर, शेला पृ. ८०)

या क वतेमध्ये त्यांनी पूर्णचंद्र, चंद्रकोर. चंद्रकोरोची जखम या निसर्ग प्रतिमा वापरल्या आहेत.

चंद्रकोरीची जखम

ताजी सदा हृदयात

उजळते तिच्यातून

क्षीण चांदण्याचे खत

(चंद्रकोर, शेला पृ. ८०)

निसर्गाकडे पाहून त्यांचे देहभान हरपते परंतु त्यांचे दु:ख जागृत होते. निसर्ग त्यांच्या दु:खावरची खपली काढतो. त्याच्या क वतेवर निसर्गाची छाया पसरली आहे. 'झंझावात', या क वतेत त्या म्हणतात

तव आवडता बघ आला वर्षाकाळ

कती धुंद गारठा, भरून येत आभाळ

नाजूक झमझीमे पाऊस कौलावरती

मधुवर्षावाणी तन्मय होती वृत्ती

(झंझावात शेला पृ. २४)

' नको नको रे पावसा' या क वतेत पावासाची वनवणी करतात आ ण म्हणतात

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

नको नको रे पावसा

असा धंगाणा अवेळी

घर माझे चंद्रमोळी

आ ण दारात सायली

(नको नको रे पावसा रंगबावरी पृ. ४६)

'लास्य रंगता कैलासावर' हि त्यांची निसर्गाने नटलेली क वता आहे . गोव्याच्या भूमीत गेल्यावर तिथल्या निसर्गदृश्याने क वत्रीचे मन वेडावून जाते. तिच्या संवेदन क्षम मनाला गोव्याच्या घाटाची वळणे, वेळूची बने इत्यादी चे वर्णन संभ्रम करते. त्या म्हणतात,

लास्य रंगता कैलासावर

निनादती मधु वाघांचे स्वर

लहरत येतो रंग त्यातला

वार्‍यावरुनी या भूवर

लास्य रंगता कैलासावर रंगबावरी पृ ९५)

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

कैलासावर शव पार्वतीची क्रीडा सुरु असतांना मंजुळ वाद्याचे स्वर निनादात असतात . त्यातील रंग वायुलहरीवर लहरत गोमंतक भूमीवर येतो हे इंदिरा संतांनी केलेले निसर्गवर्णन सजीव वातावरण निर्माण करणारे आहे.

'तुझी आठवण' या क वतेतूनही का वयीत्रीचे निसर्ग चत्रणाच्या माध्यमातून व्यवहाराचे दाहक चत्रण केले आहे.

एक तुझी आठवण

सुगं धत वाऱ्यावरी

येत येत धुंदवून

तोल जत सावरी

एक तुझी माझ्यातून

माझ्या इवल्या वश्वाला

झाली गगन निर्गुण

(एक तुझी आठवण बाहुल्या पृ.४०)

जगण्यातली भयानकताही त्या निसर्गप्रतीमांच्या माध्यमातून प्रकट करतात

हलके फुल व्हावे

पाकळ्या गळून नुसते पराग उरावे

परागही गळून नुसता सुगंध उरावी

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

हौस तरी कती प्रकारच्या

(गर्भरेशीम पृ. १९)

आला वसंत वसंत या क वतेमध्ये वसंत ऋतूच्या वर्णनाबरोबर कोवळ्या उन्हाचे दाहकतेचे वर्णन त्या करतात .

असा कसा हा उन्हाळा वाळू गगनी तापली

पाखडल्या अंगारातधारा शो शक पोकळी

असा कसा हा उन्हाळा शवाराचा झाली जाळी

डोंगरही खाती धूळ,राणे वनवासी झाली

(आला वसंत वसंत चत्कळा पृ.३)

निराकार या काव्यसंग्रहात "कवयित्रीचे डोळे पैलतील न्याहाळतांना दिसतात" पण हे अनुभव कथा करतांना सृष्टीचा आधार घेतात.

हिरव्या काळ्या सावल्या पांघरून

आकाशाच्या खांद्यावर मान टाकून

झोपलेली बालगोपुरे शखरे

समुद्रावरी भरतीच्या लाटांचा उसळता

बरसता धडकता गरबा नाच

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

अशा अनेक क वतामधून त्यांच्या काव्यातील निसर्ग प्रकट होतो. अनुराधा पोतदार म्हणतात त्याप्रमाणे, "सरोवराच्या निश्चल पाण्यात चंद्राने उतरावे तसे क वतेच्या भाववलयात अलगद उतरणारी निसर्गाची अनंत रूपे केवळ चत्रमयतेच्या संवेदनेचा प्रत्यय देत नाही तर अवघी भावसृष्टीच सजीव आ ण चैतन्यमय करतात." [12] अशा प्रकारे निसर्ग त्यांच्या काव्यात येतो .

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

निसर्गाच्या माध्यमातून साकार होणाऱ्या रंगप्रतिमा

इंदिरा संतांच्या काव्यामध्ये निसर्गातील अनेक रंग आढळतात निसर्गप्रतीमांच्या द्वारे त्यांनी आपल्या क वतेत रंगांची उधळण केली आहे. हिरवे रान, निळी पंढरी दुपार हिरव्या कुरण वेली ,पोपटपणे हिरवी झाली, पवळी काळी फुलपाखरे, कुसुमी धूसर संध्या, शुभ्र राजहंस, काठावरची सुर्यफुले, लालमऊ धुके, सुनील माईव, मेंदी भरल्या नखाचे बाळपण, काळ्या लटा , काळोखाचे जळ, करडे काळे पाखरू, रक्तातली काळी बिजली, डोह, हिरवट वारा, ऊन संध्या, माळरान आकाश अश्या कतीतरी रंगप्रतीमा त्यांच्या काव्यात येतात. हिरव्या, निळ्या, काळा, जांभळा, लाल अश्या कतीतरी रंगप्रतीमा त्यांच्या काव्यात येतात इंद्रधनुष्याच्या सप्तरंगाची उधळण त्यांच्या क वतारुपी बागेत आली आहे. इंदिरा संतांच्या क वतेचे पर्यावरणाशी, निसर्गाशी जवळचे नाते आहे.

समारोप:

निसर्ग वा मानवाचे नाते अटळ आहे आ ण मानवाने बु द्धसामर्थ्याने भाषेची नि र्मती केली, भाषेतून साहित्य निर्माण झाले. क वता, कथा, कादंबरी, नाटक, निबंध इत्यादी प्रकारचे साहित्य मानवी कल्पनेतून निर्माण झाले. माणसाने या निसर्गातून अनेक कल्पना घेतल्या प्रतिमांच्या माध्यमातून साहित्यनि र्मती केली.

इंदिरासंतांनी सुद्धा निसर्गाप्रतीमांच्या माध्यमातून क वतानि र्मती केली आहे म्हणून असे म्हणावे लागेल की, इंदिरा संतांच्या क वतेचे

नाते पर्यावरणाशी आहे. त्यांच्या 'सहवास', ' शेला ', 'मेंदी', 'मृगजळ', 'रंगबावरी', 'बाहुल्या', 'गर्भरेशीम', ' चत्कळा', 'वंशकुसुम', 'निराकार',या काव्यसंग्रहातील अनेक क वतांमधुन निसर्गाचे चत्रण घडते. फुललेल्या प्रेमाचे वर्णन असो, पती वराहाचे दुखः असो स्त्रीजीवन असो क शब्द चत्र असो क जीवन चंतन असो त्यांच्या क वतेत निसर्गाला स्थान आहे. म्हणून असे म्हणावे लागते क त्यांच्या क वतेचा आ ण पर्यावरणाचा जवळचा संबंध आहे. त्यांच्या क वतेत पर्यावरण आले आहे.

निष्कर्ष

1) माणसाचा आ ण निसर्गाचा अगदी जवळचा संबंध आहे .
2) मानवाने निर्माण केलेल्या सर्व कला बौद्धिक पर्यावरणातून निर्माण झाल्या आहे .
3) इंदिरा संताची क वता निसर्गप्रती मा मधून साकार होते. इंदिरा संताच्या क वतेचा आ ण पर्यावरणाचा जवळचा संबंध आहे . त्याचा क वतेत पर्यावरणाला वशेष स्थान आहे .

टीपा

1) उषा देशमुख ज्ञानेश्वरी वल सते ज्ञानेश प्रकाशन नागपूर-२००५ पृ क्र. ६०
2) तत्रैव पृ क्र. ८१

International Journal of Research in Social Sciences
Vol. 6 Issue 8, August 2016,
ISSN: 2249-2496 Impact Factor: 7.081
Journal Homepage: http://www.ijmra.us, Email: editorijmie@gmail.com
Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access International Journal - Included in the International Serial Directories Indexed & Listed at: Ulrich's Periodicals Directory ©, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Directories of Publishing Opportunities, U.S.A

3) डॉ. व ल घारपुरे पर्यावरण भूगोलशास्त्र , पंपळापुरे अंड कंपनी नागपूर पृ क्र. २ प्रथम आवृत्ती १९९९
4) तत्रैव पृ क्र. ३
5) तत्रैव पृ क्र. ३
6) डॉ. सुभाष सारंग,'पर्यावरण भूगोल' वद्या प्रकाशन, नागपूर पृ क्र. १
7) डॉ. श्रीकांत कार्लेकर 'प्राकृतिक भूगोल ' आ ण भूरूपशास्त्र डॉयमंड पब्लीकेशन पुणे-२०१४
8) वा. ल. कुलकर्णी,'मराठी क वता जुनी आ ण नवी ', पाप्युलर प्रकाशन मुंबई १९८० पृ २२६
9) सं.वा. रमेश तेंडूलकर मृण्मयी सु वचार प्रकाशन पुणे १९८१ पृ ११
10) वा. ल. कुलकर्णी उनि २२६
11) माधव आचवल,'जास्वंद', मौज प्रकाशन गृह, मुंबई १९७८ पृ ४७
12) अनुराधा पोतदार 'गर्भरेशीमच्या नि मत्ताने', वशाखा, जुलै १९८५ पृ-८

संदर्भ ग्रंथ सूची

1) आचवल माधव - जास्वंद मौज प्रकाशन गृह मुंबई -१९७४
2) कार्लेकर श्रीकांत 'प्राकृतिक भूगोल आ ण भूरूपशास्त्र' डायमंड पब्लिकेशन पुणे -२०१४
3) कुलकर्णी वा. ल. 'मराठी क वता जुनी आ ण नवी ', पाप्युलर प्रकाशन मुंबई १९८०

4) धारपुरे व ल - पर्यावरण भूगोलशास्त्र पंपळापुरे अंड कंपनी नागपूर १९९९
5) संपा तेंडूलकर रमेश, मृण्मयी सु वचार प्रकाशन पुणे १९८१
6) देशमुख उषा ज्ञानेश्वरी वल सते , ज्ञानेशप्रकाशन , नागपूर , २ ० ० ५
7) पोतदार अनुराधा 'गर्भरेशीमच्या नि मत्ताने', वशाखा जुलै , १९८५
8) सारंग 'सुभाष पर्यावरण भूगोल', वद्या प्रकाशन, नागपूर २००६
9) संत इंदिरा 'मृदगंध', मेहता पब्लीकेशन हाउस, पुणे १९८६
10) संत इंदिरा,'मालनगाथा', मेहता पब्लिकेशन हाऊस पुणे २०००
11) संत इंदिरा,'मृगजळ', मौज प्रकाशन गृह, मुंबई १९५६
12) संत इंदिरा 'रंग बावरी', मौज प्रकाशन गृह मुंबई प्रथम आवृत्ती १९६४
13) संत इंदिरा ' चत्कळा', मौज प्रकाशन गृह मुंबई १९८९
14) संत इंदिरा 'झेला' , मौज प्रकाशन गृह मुंबई १९५१
15) संत इंदिरा 'बाहुल्या', मौज प्रकाशन गृह मुंबई १९७२
16) संत इंदिरा 'गर्भरेशीम' पाप्युलर प्रकाशन मुंबई १९७२